

Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Programı ve Tarihsel Misyonu

 ALPASLAN ÖZTÜRKÇİ^a

Geliş Tarihi: 17.05.2020 | Kabul Tarihi: 10.07.2020

Öz: Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti, Türkiye'nin demokratikleşme tarihi açısından kritik bir zaman dilimini işaret eden 24 Ocak 1949-22 Mayıs 1950 tarihleri arasında görev yaptı. Liberal öğelerin baskın olduğu programıyla kendinden önce kurulan Cumhuriyet Halk Partisi hükümetlerinden farklılık arz etmekteydi. Programında siyasal katılımın demokratik esaslara bağlanacağı, din-vicdan hürriyetinin ve basın özgürlüğünün sağlanacağına dair çeşitli vaatler yer almaktaydı. Günaltay Hükümeti, bu hedefleri büyük oranda gerçekleştirdi ve tek parti-nin katı politik paradigmasını yumuşattı. Demokrat Parti'nin varlığını sürdürmesinde ve 1950 genel seçimleriyle iktidara gelmesinde rol oynadı. Bu çalışmayla Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin politikalarının yol haritasını oluşturan programın demokratik niteliğinin ve tarihsel misyonunun tespit edilmesi amaçlanmaktadır.

Anahtar Kelimeler: Şemsettin Günaltay, milletvekilleri seçim kanunu, hükümet programı, demokratikleşme.

^a Van YYÜ, Eğitim Fakültesi, Türkçe ve Sosyal Bilimler Eğitimi Bölümü
alpaslanozturkci@yyu.edu.tr

The Program and Historical Mission of Şemsettin Günaltay's Government

Abstract: Mehmet Şemsettin Günaltay's government served between January 24, 1949, and May 22, 1950, which these dates pointing a critical date in terms of the history of Turkey's democratization. It was different from the governments of the Republican People's Party, which was established before it with its program of liberal elements. There were several promises in his program that political participation would be based on democratic principles, freedom of religion and conscience and freedom of the press would be ensured. The Günaltay's Government achieved these goals to a large extent and softened the rigid political paradigm of the single party. It played a role in maintaining the Democrat Party's existence and coming to power with the 1950 general elections. With this study, it is aimed to determine the democratic quality and historical mission of the program of Şemsettin Günaltay Government, which forms the road map of its policies.

Keywords: Şemsettin Günaltay, deputy election law, government program, democratization.

Giriş

Batılı demokrasilerle belli düzeyde bir eşgüdüm yakalama çabası ve II. Dünya Savaşı koşullarının Türkiye'nin sosyo-politik yapısında yol açtığı dönüşüm, Demokrat Parti'nin kuruluşuyla sonuçlandı. Muhalefet partisinin kuruluşu CHP'yi liberalleştiren amillerden biri oldu. Çok partili sisteme geçildikten sonra CHP, "halka rağmen halk için" anlayışından yavaş yavaş vazgeçerek bazı liberal adımlar atmaya başladı. Mayıs 1946'da toplanan CHP olağanüstü kurultayında İnönü'nün Değişmez Genel Başkanlığı statüsünde değişikliğe gidildi ve CHP tüzüğünde partinin genel başkanının her 4 yılda bir kurultayda seçimle belirlenmesine yer verildi. TBMM'de çoğunluk sistemine dayalı tek dereceli seçim usulü kabul edildi (5 Haziran 1946). Üniversitelere idari ve bilimsel özerklik verildi (12 Haziran 1946). Basın Kanunu'nun hükümete basın ve yayın organlarını kapatma yetkisi veren 50. Maddesinde değişikliğe gidilerek bu yetki bağımsız mahkemelere bırakıldı (13 Haziran 1946). CHP 7. Kurultayında (17 Kasım 1947) ise müfrit laiklik anlayışı yumuşatıldı, cumhuriyet, demokrasi doğrultusunda tanımlandı ve aynı zamanda CHP Genel Başkanı olan Cumhurbaşkanının parti görevleri fiili olarak Genel Başkan Vekiline bırakıldı (Koçak, 2012: 438-446; Tanör, 2015: 342). Recep Peker ve Hasan Saka hükümetleri döneminde yapılan bu kısıtlı liberal reformlar Türkiye'de çoğulcu-demokratik sistemin kurumsallaşmasını sağlamaktan uzaktı. Zira diğer cumhuriyet hükümetleri gibi bu hükümetlerin de demokratikleşmeye dönük yol haritaları mevcut değildi. Programlarında demokratikleşmeye ayrılan bölümler birkaç satırla geçirilmiş ve herhangi bir sistematikten yoksun vurgulardı. Cumhuriyetin 18. Hükümetini kuracak Şemsettin Günaltay, derli toplu bir demokratikleşme programıyla ortaya çıktı ve Türkiye'de çoğulcu-demokratik sistemin gelişimine büyük katkı sundu.

Literatürde, 1950 genel seçimleriyle iktidarın sorunsuz bir şekilde Demokrat Parti'ye devredilmesinde, Batıyla yakınlaşma çabası ve Türkiye'nin sosyo-politik dinamiklerindeki dönüşüm,

etkili faktörler olarak öne çıkmaktadır. Bu çalışma, Türkiye'nin demokratik dönüşümünde Günaltay Hükümeti'nin de ana parametrelerden biri olduğunu savunmaktadır. Mikro düzeyde hükümetin yol haritasını oluşturan programına ve kritik demokratik hamlelerine yoğunlaşarak ileri sürülen tez ispatlanmaya çalışılacaktır. Çalışmada öncelikle Günaltay'ın Başbakanlığa getirilme sebepleri ve Cumhuriyet Hükümetleri içinde görece liberal yaklaşıma sahip Fethi Okyar ve Hasan Saka hükümetlerinin programlarıyla Günaltay Hükümetinin programı karşılaştırılmaktadır. Daha sonra da 18 ay görev yapacak Günaltay Hükümeti'nin programı ve politikaları demokratikleşme bağlamında tartışılacaktır. Çalışmada ilgili literatürün doküman taramasından sonra elde edilen objektif veriler ve bulgular analiz edildi. Daha sonra olgulara ulaşıldı ve elde edilen sonuçlar yorumlanarak çıkarımlara gidilmeye çalışıldı.

Şemsettin Günaltay'ın Başbakanlığa Getirilmesi

Hükümet değişikliğiyle yeni politik konjonktüre uyum sağlama ve bu taktikle iktidarını sürdürme CHP geleneğinde var olan bir olgudur. Söz konusu politik yaklaşım ilk defa Terakkiperver Cumhuriyet Fırkası'nın (TPCF) kurulmasından sonra Cumhurbaşkanı ve Cumhuriyet Halk Fırkası Başkanı Mustafa Kemal Paşa tarafından uygulandı. Parlamentoda asker-sivil kökenli bürokratların katılımı ve liberal bir programla kurulan TPCF'nin Halk Fırkası iktidarı için yarattığı politik tehdidi gören Mustafa Kemal, bu partinin kuruluşundan 4 gün sonra (21 Kasım 1924) daha merkezîyetçi-devletçi katı tutumuyla bilinen Başbakan İsmet İnönü'nün sağlık gerekçeleriyle istifasını almış ve liberal eğilimiyle bilinen Fethi Okyar'a yeni hükümeti kurma görevi vermiştir. Bu rasyonel politik hamle ile Okyar Hükümeti, TPCF milletvekilleri de dahil olmak üzere TBMM'de oylamaya katılan 188 milletvekilinin lehte oyuyla görevine başlamıştır (Tunçay, 2012:110-112). Yaklaşık 3.5 ay sonra başlayan Şeyh Sait İsyanı (13 Şubat 1925) sonucunda ortaya çıkan yeni konjonktürde ılımlı Fethi Paşa hükümetini istifa ettiren Mustafa Kemal, yeni hükümeti tekrar sertlik yanlısı İs-

met Paşa'ya kurdurmuştur. Tabii, isyanın bastırılmasından sonra da TPCF'nin de icabına bakılmış ve parti kapatılmıştır

Mustafa Kemal tarafından geliştirilen 'hükümet değişikliğiyle hükümet etme' olarak tanımlanabilecek yöntemle çok partili hayata geçiş döneminde de Cumhurbaşkanı İsmet İnönü tarafından da başvuruldu. Öncelikle şu tespiti yapalım İnönü'nün Demokrat Parti'nin kurulduğu 7 Ocak 1946 tarihinden sonraki politik hedefi muhalefet partisini belli sınırlar içinde tutarak iktidarını korumaktı. Bu bağlamda iktidar muhalefete karşı otoriterlik-demokratiklik skalasında birbirinden oldukça farklı politikalar geliştirdi. 21 Temmuz 1946 şaibeli genel seçimlerinden sonra Demokrat Parti'yi zapturapt altına almak için tek parti iktidarının sert figürlerinden Recep Peker Başbakanlığında yeni hükümet kuruldu (7 Ağustos 1946). Ancak Recep Peker'in çok partili sistemin devamının yol haritası anlamına gelen 12 Temmuz Beyannamesi'nden sonraki ılımlı siyasal iklime uyum sağlamamakta diretmesi sonu oldu. Cumhurbaşkanı İnönü, Nihat Erim kanalıyla organize ettiği "35'ler Grubunun" muhalefetiyle başlayan süreçte Peker'i tasfiye etti (Nutku, 1979: 51; Toker, 1998: 206; Özbudun, 2011:119). Yeni hükümet politik iklime de uygun bir isim olan ılımlı Hasan Saka tarafından kuruldu (10 Eylül 1947). Saka Paris'te eğitim görmüştü ve İstanbul siyasal Bilgiler Fakültesinde hukuk ve ekonomi dersleri veren liberal eğilimli bir sivildi (Ahmad, 2010: 46). Özellikle enflasyonla mücadelede başarısız olan 1. Saka Hükümeti istifa etmek zorunda kalınca Cumhurbaşkanı İnönü, hükümeti kurma görevini tekrar Saka'ya verdi ve 2. Hasan Saka Hükümeti kuruldu (10 Haziran 1948-16 Ocak 1949).

Yeni Saka Hükümeti parti içinde eleştirilere uğramaya devam etti. CHP Meclis Grubunda Hükümetin parti ile ortak çalışmadığı ve CHP karşıtı memurların üzerine gitmediği sürekli dile getirilmekteydi. 1948 sonunda bu eleştirilerin iyice yoğunlaşması üzerine Saka daha fazla dayanamayarak tekrar başbakanlıktan istifa etti (*Yeni sabah*, 13 Ocak 1949; *Yeni Sabah*, 16 Ocak 1949) Bu durum Hasan Saka'nın istifa dilekçesinde

“Memleketin bu günkü şartları içinde üzerine aldığı görevi maddi olanakların yeterliği derecesinde yerine getirmeye çalışmakta devam eden hükümetin son zamanlarda rastladığı bazı zorluklar nedeniyle...” istifa ettiği ifadeleriyle yer almaktaydı (Goloğlu, 2013: 314). Burada dikkat çeken husus Cumhurbaşkanı İnönü’nün Başbakanla parti grubu arasındaki mücadelede iki defa başbakanlığa atadığı Hasan Saka’nın yanında durmamasıdır. Anlaşılan İnönü, 1949 yılıyla beraber Türkiye’de yeni bir merhaleye giren çok partili sistemde tercihini başka bir başbakandan yana kullanmak istemekteydi.

Cumhurbaşkanı İnönü’nün Günaltay seçiminde onun tarihsel birikiminin yanında meşrutiyet döneminin modernist İslamcısı kanalıyla partisini geniş halk kitlelerine açmak gibi güncel politikaya yönelik bir hedef de söz konusuydu. Şemsettin Günaltay, Meşrutiyet Dönemi’nde Türkçülük akımına yakın duran İslamcılardandı. Lozan Üniversitesinde Tabii Bilimler Eğitimi almıştı ve Batı kültürünü yakından bilmekteydi. Meclisi Mebusunda Ertuğrul (Bilecik) mebusu olarak yer aldı. I. Dünya Savaşı’nda görev yapan İttihat Terakki Hükümeti’ni yargılayacak Divan-ı Ali adına araştırma ve soruşturma yapan 5. Şubede görev yaptı ve 1918’de Teceddüd Fırkasının kuruluşunda yer aldı. Anadolu ve Rumeli Müdafai Hukuk Cemiyeti’nin İstanbul şubesine bağlı Kuvayı Milliye içinde bulundu. 1923 yılında TBMM’ye Sivas milletvekili olarak girdi ve Meclis Başkan Vekilliği’ne seçildi. Yeni hükümeti kurmakla görevlendirildiğinde halen Türk Tarih Kurumu başkanıydı, Ankara Üniversitesi Dil Tarih Coğrafya Fakültesinde ve İstanbul Edebiyat Fakültesinde Ordinaryüs Profesör olarak dersler vermekteydi. (Özüçetin, 2003: 37-55). Çok partili hayata geçiş sürecinde partinin ılımlı kanadının önde gelen isimlerinden biri olarak öne çıkan Günaltay’ı bu tarihsel birikiminin yanında onu başbakanlığa getiren asıl unsur pragmatizmiyle bilinen Cumhurbaşkanı İnönü tarafından CHP ile halk arasında bağlantı kurulmasının sembol isimi olarak görülmesidir. İnönü, partisyle geniş halk kitleleri arasındaki dramatik uçurumun ve yaklaşan 1950 se-

çimleri öncesinde iç politikada denklemin ciddi şekilde değişmekte olduğunun farkındaydı. Zira Demokrat Parti, tek parti iktidarında iyice katlaşılan bürokratik merkeze karşı çevrenin vergi indirimi ve daha az devlet müdahalesi (Jakoby, 2010:182) gibi taleplerini sade ve rasyonel şekilde dile getirerek halkta ciddi bir karşılık bulmaya başlamıştı. Artık, seçimlerde 1946 seçimlerinin anti-demokratik usullerini uygulamak pratikte mümkün değildi ve iktidar olabilmek için toplumun %80'nini oluşturan çoğunlukla geleneksel değerlerini koruyan, sosyo-ekonomik bağlamda tek partinin yaşam koşullarında yapısal bir değişiklik yaratamamış köylünün desteğine ihtiyaç vardı. Bu noktada İnönü tarafından eski İslam bilgini bir başbakan eliyle din konusunda yürütülecek ılımlı politikalar halkı kazanmakta rasyonel bir argüman olarak görülmekteydi. Günaltay ismi, basında ve kamuoyunda belli bir özgül ağırlığa sahip İslami grupların da politik desteğini sağlama noktasında etkili olabilirdi. Bu bağlamda 1908- 1925 yılları arasında Türkiye'de İslamcı ideolojinin yerleşmesinin başat unsurlarından biri olan eskiden Günaltay'ın da yazarları arasında bulunduğu Sebülürreşad dergisinin 1950 genel seçimlerinde CHP'yi desteklediğinin vurgulanması yerinde olacaktır. Sebülürreşad'ın söz konusu şaşırtıcı siyasal pozisyonunda Demokrat Parti Genel Başkanı Celal Bayar'ın *"şeriatı yaşatmayacağız"* şeklindeki söylemlerinin etkisi yadsınamaz (Bora, 2018: 438) ancak Başbakan Günaltay faktörü ana etken gibi görünmektedir. Zira 1950 seçimlerinden sonra Günaltay'ın Başbakanlıktan ayrılmasıyla aynı çevre Demokrat Parti'yi desteklemeye başlayacaktır.

Şemsettin Günaltay Hükümeti'nin Programı ve Tarihsel Misyonu

Cumhurbaşkanı İsmet İnönü, 15 Ocak 1949 tarihinde TBMM Başkanlığına gönderdiği *"Yeni Hükümetin teşkiline Sivas Milletvekili Şemsettin Günaltay memur edilmiş ve yeni Bakanların seçilmesi kendisine bildirilmiş olduğunu saygı ile arz ederim"* şeklindeki yazıyla yeni hükümeti kurmakla Şemsettin Günaltay'ı görevlendirdiğini bildirdi. Hükümeti hemen bir gün sonra ku-

ran Başbakan Günaltay'ın kabinesinde şu isimler yer almaktaydı: Devlet Bakanı ve Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Devlet Bakanı Nurullah Esat Sümer, Adalet Bakanı Fuat Sirmen, Ekonomi ve Ticaret Bakanı Cemil Sait Barlas, Milli Savunma Bakanı Hüsnü Çakır, İçişleri Bakanı Emin Erişirgil, Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak, Maliye Bakanı İsmail Rüştü Aksal, Milli Eğitim Bakanı Tahsin Banguoğlu, Bayındırlık Bakanı Şevket Adalan, Sağlık ve Sosyal Yardım Bakanı Kemali Bayazıt, Gümrük ve Tekel Bakanı Fazıl Şerafettin Bürge, Tarım Bakanı Cavid Oral, Ulaştırma Bakanı Kemal Satır, Çalışma Bakanı Reşat Şemsettin Sirer, İşletmeler Bakanı Münir Birsell (Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi (TBMMD), Devre 8, Cilt 15, Birleşim 33, s.141-142, 17.01.1949; Öztürk, 1968: 333). Kabinede CHP ılımlı kanadının ağırlığı dikkat çekmektedir. Başbakan Yardımcısı Nihat Erim, Cemil Sait Barlas, Kemal Satır, İsmail Rüştü Aksal, liberal kimlikleriyle ön plana çıkan bakanlardı (Özüçetin, 2003: 66).

Günaltay, hükümet programını 24 Ocak 1949 tarihinde TBMM'de okudu. Yaklaşık 2,5 sayfalık program Cumhuriyet tarihinin en kısa hükümet programlarından biridir. Bunun iki sebebi vardır. Birincisi hükümetin uzun süreli icraatlar yapabilmesine imkân verecek zamandan yoksun olmasıdır. Zira 1950 yılı içinde yapılması gereken genel seçimlere kısa süre vardı. İkincisi 1949 yılında Türkiye'nin dış politikasında ABD ile ilişkilerin geliştirilmesi iç politikasında ise demokratikleşme öne çıkmaktaydı ve hükümet programı da bir bakıma bu iki konunun programıydı. Programda yer alan milli güvenlik, ekonomi ve demokratikleşme başlıkları bu parametrelerin karşılıklı bağımlılık ilişkisini yansıtır.

Programın hemen başında değinilen milli güvenlik konularıyla ilişkili olarak ABD'ye yoğun atıf yapılmaktadır. Bunun uluslararası konjonktür ile yakın ilgisi söz konusuydu. Başbakan Günaltay'ın ifadeleriyle 1949 başlarında dünya "...Huzur ve sükûna kavuşmaktan henüz uzak" ve "... gittikçe kararan bir akıbeta sürüklenmekteydi" (Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkan-

lığı [CDAB], 30.10/112.72.7, 5, 28.10.1949; TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.162, 24.01.1949). Bu sözlerde çizilen karamsar tablonun sebebi SSCB'nin Türk Boğazları ve doğu sınırı konusunda revizyonist taleplerinin devam etmesidir. O dönem dünyada Sovyetleri karşılayacak tek gücün ABD olması bu ülkeyle ilişkilerin geliştirilmesini Türkiye açısından yaşamsal kılmaktaydı. Başka bir ifadeyle Türkiye için ABD ile yakınlık var olan statükoyu korumanın tek yoluordu. Programda ABD'den başka hiçbir ülkenin adının geçmemesi hatta Türkiye'nin komşuları dahil diğer ülkelerle ilişkilerine doğrudan ya da dolaylı hiçbir atıfta bulunulmaması da ABD faktörünün kritik değerini gösterir. Yine programda yer alan BM kararlarına uluslararası sözleşmelere ve taahhütlere bağlılık (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.162-163, 24.01.1949) söylemi de ABD ile eş güdümü ve statükoyu koruma çabalarının başka bir göstergesidir.

Programın ekonomi başlığında ise uluslararası dinamiklerin izleri açıkça görülür. II. Dünya Savaşına girmese de savaştan ve savaş sonrası uluslararası dengelerden/dengesizlikten en çok etkilenen ülkelerden biri olan Türkiye, 1949 yılında halen bütçesinin yarıdan fazlasını savunmaya ayırmaktaydı. Bu durum da programda vurgulandığı şekliyle Türkiye'nin ekonomisini "yoğun tazyik" altında bulundurmaktaydı. II. Dünya Savaşı'nda İngiltere'nin ve bütün Avrupa'nın uğradığı ekonomik ve askeri kayıplar düşünüldüğünde Türkiye'ye ekonomik anlamda da ciddi oranda yardım yapabilecek tek güç ABD'deydi. ABD yardımlarının Türkiye açısından aciliyet arz eden iki kritik değeri söz konusuydu. Birincisi, programda ifade edildiği gibi "dost Amerikan hükümetinin" sağladığı yardımlarla ordunun modern tarzda teçhiz edilmekte olmasıdır. (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, Oturum 1, s.162-163, 24.01.1949). İkincisi, Türkiye'nin o dönem yoğun ihtiyaç duyduğu döviz ihtiyacını karşılayacak kaynak olarak ABD'nin görülmesidir. Türkiye, savaş öncesinde ithalat-ihracatının büyük kısmını Avrupa ülkeleriyle yapmakta ve bu ticarettten dö-

viz elde etmekteydi ancak savaş sonrasında Avrupa altüst olmuştu. Türkiye açısından döviz teminini zaruri kılan başka bir husus da yıllık 400 milyonu bulan ordunun teçhizatının modernize edilmesi için ABD'ye döviz üzerinden ödeme yapılmasıydı (Gönlübol ve Ülman, 1982:220).

Günaltay Hükümeti'nin programında yer alan *"başta kömür havzası olmak üzere, madenlerimizi modern teknik vasıtalarla mücehhez, rasyonel çalışır ve istikrarlı bir döviz kaynağı teşkil eder hale getirmek için planlı olmak kararındayız. Yurdumuzun yakıt ihtiyacını mümkün olduğu kadar linyit kömürleriyle karşılayarak maden kömürlerimizi önemli istihlal faaliyetlerinin ham maddesi ve döviz kaynağı olarak kıymetlendirmek amacımızdır... Avrupa kalkınması için Amerika Birleşik Devletleri Hükümetinin girişmiş olduğu büyük ölçüde yardım hareketinden¹ gereği gibi faydalanabilmeye azami derecede dikkat göstermek kararındayız. Hükümetimiz, bu yardımı kalkınma ve istihsalı çoğaltma işlerinde başlıca destek saymaktadır. Birleşik Devletlerin gösterdiği bu dostane anlayış hem ekonomik kalkınmamızı sağlamaya hem de bu sayede Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatında faydalı bir unsur olmaya çalışacağız."* (TBMMD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, Oturum 1, s.164, 24.01.1949) ifadelerinde öne çıktığı gibi Türkiye döviz elde edebileceği iç kaynaklarını bu amaca yönlendirirken Marshall Planı'yla elde edebileceği kadar ekonomik yardım olarak bu sayede döviz ihtiyacını da karşılamaya çalışmaktaydı. *Avrupa Ekonomik İşbirliği Teşkilatında faydalı bir unsur olmaya çalışacağız."* vurgusu ise ekonomik anlamda Türkiye'nin kapitalist sistemin bir parçası olma konusundaki kararlılığını ve ideolojik yönelimini gösterir. Dışişleri Bakanı Necmettin Sadak'ın *"Yine Avrupalı bir devlet sıfatıyla ki Marshall Planından yararlanıyoruz"* (Gönlübol ve Ülman, 1982: 227) sözünde görüldüğü üzere Türkiye, ABD'den ekonomik yardım almasının yolunun Batı sisteminin parçası olmasıyla yakın ilişkisinin farkındadır.

Yukarıda yer verilen güvenlik ve ekonomi merkezli zorun-

---

¹ Burada yardım hareketi tabiriyle Marshall planına atf yapılmaktadır.

lulukların Türkiye'nin Orta Doğu politikasında yakın döneme kadar devam eden bir kırılmaya yol açtığı gerçeğinin de hatırlanması gerekir. ABD ile paralel politikalar geliştirme gayretkeşliği Türkiye'nin 28 Mart 1949 tarihinde de facto İsrail'i tanımasıyla sonuçlandı (*Ulus*, 29 Mart 1949; *Tan*, 29 Mart 1949). Türk-Arap ilişkilerinde uzun yıllar fay hattı oluşturacak bu kararın alınmasında kuşkusuz İsrail'in SSCB'ye yakın bir dış politik çizgi izlemeyeceğinin belli olması da etkili oldu. Ancak Türkiye'nin, ABD'den ekonomik yardımlar almaya başladığı ve ABD'nin İsrail'i resmen (de jure) tanınmasından (25 Ocak 1949) (Gönlübol-Ülman, 1982: 228) iki ay sonra İsrail'i tanıması ABD faktörünün etkisini gösterir.

Programda yer alan ekonomi politikalarıyla ilgili diğer önemli vurgularda ise daha çok Türkiye'nin o dönem bir tarım ülkesi olmasının yansımaları öne çıkmaktaydı. Zira programda memleketin iâşesinin sağlanması, endüstriye hammaddenin temin edilmesi ve istihsalin (üretim) artırabilmesi ziraatla direkt bağlantılı kabul ediliyor ve ziraat 5 yıllık bir programa bağlanıyordu. İstikrarlı bir ekonomik düzenin ve sağlam bir mali politikanın sürdürülebilirliğinin bütçe dengesine bağlı olduğu, gelir vergisinin bir an önce görüşülmesi gerektiği, Lüks Kazanç ve Yol Vergileri'nin meclisçe yeniden ele alınmasının isteneceği ve muamele vergisinin ıslah edileceği programda ekonomi başlığı altında yer verilen diğer konulardı (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.164, 24.01.1949).

Hükümet programının kritik başlığını oluşturan demokratikleşme, programda en geniş yer ayrılan konuydu ve çoğulcu-demokratik sistemin kurulmasına yönelik kararlılık sarıh bir şekilde vurgulanmaktaydı. Bu yönüyle Günaltay Hükümeti'nin programı cumhuriyetin ilanından sonra kurulan 18 Halk Fırkası/Cumhuriyet Halk Fırkası/Partisi hükümet programları içinde en demokratik programdır. Hükümet programının kendinden önce kurulan hükümetlerden liberal eğilimli Fethi Bey Hükümeti (22 Kasım 1924-3 Mart 1925) ve çok partili hayatın kuruluş sürecinde görev yapan 1 ve 2. Hasan Saka hükümetlerinin

(9 Eylül 1947- 16 Ocak 1949) programlarıyla karşılaştırılması durumu objektif olarak tespit etmememize imkân sağlayacaktır. Fethi Bey Hükümeti'nin programında biraz dolaylı da olsa demokratikleşmeye yönelik tek vurgu adliye başlığı altında yer verilen şu ifadelerdir: *"Türkiye'de yaşayan her ferdin bilakaydüşart, asri ve halkçı mileli mütemeddinnece (medeni milletlerce) kabul edilen sistemlere temini, Türk adliyesinin şiarıdır. Cumhuriyetin ceza, hukuk, usul ve teşkilata müteallik kanunları iş bu esasat dahilinde ve memleketimizin ihtiyacı medeniye ve iktisadiyesiyle müterafık (refaket eden) bir surette Meclisi Alinin nazarı tasvip ve kabulüne arz olunacaktır* (Öztürk, 1968: 71). Görüldüğü gibi bu pasajdaki kişi hak ve özgürlüklerine yönelik atıf tek parti iktidarı boyunca tekrarlanan 'çağdaş uygarlık seviyesi' mottosuyla uyumlu bir şekilde sunulmaktadır. Türkiye'de meclisin *"ceza, hukuk, usul ve teşkilata müteallik kanunları"* çağdaş uygarlığa göre yapmasıyla her bireyin çağdaş uygarlığa geçebileceği vurgulanmaktadır. Yani Fethi Bey'in programındaki demokratikleşmeye yönelik bölüm cumhuriyet elitlerinin amentüsü olan üst yapı devrimlerinin alt yapıyı değiştireceği inancına yönelik soyut bir atıftan ibaret kalmaktadır.

1. Hasan Saka Hükümeti'nin programında ise sadece iki yerde anayasa ve CHP programı doğrultusunda tüm vatandaşların haklarından güvenli şekilde yararlanmalarının temin edileceği, iktidarın ve muhalefetin devlet mekanizması karşısında eşit muamele göreceği vurgulanmaktaydı. Son olarak 2. Hasan Saka Hükümeti'nin programında muhalefetin varlığını sürdürmesine yönelik tedbirler alınacağı ve yeni seçim kanununun meclise sunulacağı şeklindeki cılız ifadeler dışında demokratikleşmeyle bağlantılı bir bölüm yer almaz (TBMMTD, Devre 8, Cilt 6, Birleşim 85, s.672-673, 13.10.1947; Öztürk, 1968: 328). Günaltay Hükümeti'nin programının ise yarıdan fazlasının direkt ya da dolaylı atıflarla Türkiye'nin demokratikleşmesi yönündeki yapılacaklara ayrıldığını ifade edersek hem diğer programlarla farkını ortaya koymuş hem de tabloyu netleştirmiş oluruz.

Günaltay Hükümeti'nin liberal-demokrasiye yatkın bir programa ve politikalara yönelmesiyle Demokrat Parti faktörü arasında da yakın korelasyon söz konusudur. Demokrat Parti yöneticileri özellikle şaibeli 21 Temmuz 1946 genel seçimlerinden sonra Türkiye'de seçimlerin demokratik usullerle yapılmadığı gerekçesiyle bu seçimlerden sonra yapılan belediye, muhtarlık ve ara seçimlere katılmayarak iktidar üzerinde baskı kurdu. Üstelik bunu iktidar partisinin seçim kanununda yaptığı kısmi iyileştirmelere ve seçimlere girmesi yönünde kamuoyundan gelen baskıya rağmen yaptı. Örneğin, Demokrat Parti'nin kurucularından Refik Koraltan 1947 Nisan'ında İzmir'de yaptığı konuşmada on vilayeti gezdiklerini halkın % 90'nın seçimlere girilmesi gerektiği yönünde fikir beyan ettiğini ifade ediyordu (CDAB, 030.01/65.405.9, 7. 02.04.1947). Ancak Demokrat Parti yöneticileri bütünüyle demokratik bir seçim kanunu olmadan iktidar şanslarının olmadığını farkındaydılar, bu baskılara göğüs gerdiler ve Demokrat Parti Büyük Kongrelerinde aldıkları kararlarla iktidarı demokratikleşmeye zorladılar. Partinin Birinci Büyük Kongresinde (7-11 Ocak 1947) demokratikleşmeyi öngören "Hürriyet Misakıyla", İkinci Büyük Kongresinde (20-25 Haziran 1949) ise "Milli Ant" ile demokratik seçim kanunu taleplerini delegelerine onaylattılar ve diğer CHP hükümetlerinde olduğu gibi Günaltay Hükümeti üzerinde baskı kurdular. Bayar başta olmak üzere Demokrat Parti yöneticileri yaptıkları açıklamalarda ve büyük mitinglerde "1950 yılına kadar böyle giderse millete mesuliyetler onlara ait olmak üzere mukaddes haklarını bizzat koruyun diyeceğiz. Neticesini onların düşünmesi gerekir" şeklindeki söylemlerle konuyu geniş tabanlarına yaydılar ve iktidara baskıyı artırdılar (Yeni Asır, 07 Eylül 1948). Bütün bunlar da Günaltay Hükümeti'ni demokratik programa ve politikalara yönelten zorlayıcı unsurlar oldu.

Demokratikleşme bağlamında Günaltay Hükümeti'nin programını en kritik yönünü yeni seçim kanunun yapılacağına dair şu vaatler oluşturur: "Hükümetimiz, 1950 seçimlerinin hiçbir vatandaşın yüreğinde şüpheye yer bırakmayacak en teminatlı bir

şekilde yapılması için, ilmin ve tecrübenin telkin edeceği tedbirleri göz önünde tutmaktan geri kalmayacaktır." (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, Oturum 1, s.163, 24.01.1949; Öztürk 1968: 338). Bu ifadeler Türkiye’de yargı denetimi ve gizli oy açık sayım gibi demokratik niteliklere sahip ilk seçim olan 14 Mayıs 1950 genel seçimlerinin yasal zeminini oluşturur. Hükümetin göreve başlamasından hemen sonra Nihat Erim başkanlığındaki bir heyetin muhalefetine görüşlerine de başvurarak seçim kanununu ele alan çalışmalar yapmaya başlaması ve hükümetin mecliste güvenoyu almasından yaklaşık iki hafta sonra 7 Şubat 1950 tarihinde TBMM’ye getirilen “Milletvekilleri Seçimleri Kanunu Tasarısı”, hükümetin bu konudaki samimiyetini ispatlamaktadır (Ulus, 11 Şubat 1949). Kanununun 1. Maddesinde “milletvekili seçimleri tek derecelidir ve ekseriyet usulüne göre genel, eşit, gizli oyla yapılır. Oy, serbest ve şahsidir. Oyların sayılması ve ayrılması açıktır” ifadesine yer verilmekteydi. Buna ek olarak seçim kanununda yargı denetimine yer verilmesi seçimlerin demokratik standartlarına katkı yapan önemli bir faktör oldu (Tanör, 2015: 348). Mecliste Millet Partililer yeni seçim kanununa “çoğunluk” esasını yerine “nisbi temsil” usulüne taraftar olmaları dolayısıyla karşı çıktılar. Aslında Demokrat Partililer de 1950 genel seçimlerini kazanamayacaklarını düşündükleri için nisbi temsilden yanaydılar. Ancak Başbakan Günaltay’ın nisbi temsil ile “siyaseti kilitleyeceği” gerekçesiyle karşı çıkması üzerine gizli oy, açık sayım, yargı güvencesi, seçim kurullarında temsilci bulundurma ve bütün bunları yargıçlardan oluşan Yüksek Seçim Kurulunun denetimine veren kanunu yeterli görmekteydiler. Mecliste 7-16 Şubat tarihleri arasında yapılan müzakerelerden sonra 5545 sayılı “Milletvekilleri Seçim Kanunu” 10 ret oyuna karşı 336 kabul oyuyla yasalaştı. (TBMMTD, Devre 8, Cilt 24, Birleşim 48, s.710, 16.02.1950). Yeni Seçim Kanununun Demokrat Parti tarafından da olumlu karşılanması ve TBMM’de ezici çoğunlukla kabul edilmesi Başbakan Günaltay’ın “Hedefim; seçim kanununu ne bir partiye ne bir zümreye, ne de hükümete mal etmek değil, doğrudan doğruya Türk milletine mal etmektir” sözle-

rinde ki amacına da büyük oranda ulaştığını gösterir.² Gerçekten yine Günaltay'ın ifadesiyle bu kararıyla “Sekizinci Büyük Millet Meclisi siyasi tarihimizde daima hürmetle anılmayı” hak etmektedir (TBMMTD, Devre 8, Cilt 24, Birleşim 48, s. 710, 16.02.1949; Özüçetin, 2003: 73). Çünkü Demokratik niteliklere sahip Seçim Kanununun yasalaşmasıyla Günaltay Hükümeti Türk demokrasisine iki açıdan tarihsel değerde katkı yaptı. Birincisi, bu kanuna göre yapılan ve ‘beyaz devrim’ olarak da anılan 14 Mayıs 1950 genel seçimleriyle iktidar kansız ve çatışmasız bir şekilde Demokrat Parti’ye geçti. Böylece çoğulcu demokratik sistem kurumsallaşma yolunda en önemli aşamayı kat etti. İkincisi, Seçim Kanununun yasalaşmasıyla günümüze kadar Türkiye’de yapılan seçimlerin çağdaş standartlarının hukuki zemini oluşturulmuş oldu. Başka bir şekilde ifade edersek bu kanun darbe dönemleri dâhil Türkiye’de bütün seçimlerin genel anlamda demokratik-plüralizm ilkeleri doğrultusunda yapılmasının anayasal dayanağı oldu.

Günaltay Hükümeti’nin programının demokratikleşmeye açık başka bir boyutunu ise CHP’nin geleneksel laiklik anlayışıyla da çelişen din ve vicdan hürriyetine yönelik yaklaşımı oluşturur. Günaltay Hükümeti’ne kadar tek parti iktidarlarında laiklik politikaları çoğunlukla militan laiklik şeklinde uygulanmıştı ve halkın geleneksel dini/manevi değerleriyle çelişen uygulamalardan kaçınılmamıştı. Hükümet programındaki şu ifadeler katı anlayışın kırılmaya başladığının ilk işaretidir: “Bütün diğer hürriyetler gibi vatandaşın vicdan hürriyetini de mukaddes tanırız. Din öğretiminin ihtiyari olması esasına sadık kalarak, vatandaşların çocuklarına din bilgisi vermek haklarını kullanmaları için gereken imkânları hazırlayacağız” (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, Oturum 1, s.163; Öztürk, 1968: 339). Günaltay’ın Başbakanlığına kadar CHP hükümetlerinin laiklikten taviz olarak kabul edilebilecek en radikal adımı, Hasan Saka hükü-

² Milletvekili Seçim Kanununun kabulünden sonra Demokrat Parti adına konuşan Adnan Menderes, partisinin sonuçtan memnuniyetini dile getirmiş kanununun tatbikiyle alakalı 1950 seçimlerinin bir sınav olduğunu vurgulamıştır (TBMMTD, Devre 8, Cilt 24, Birleşim 48, s.706, 16.02.1950).

metleri döneminde dini eğitim konusunda imam hatip yetiştirmek için 10 aylık kurslar açılması yönünde bir karar alınmıştır. Ancak şimdi hükümet programında din eğitiminin Milli Eğitim Programına alınacağı ifade ediliyordu. Kuşkusuz Günaltay Hükümeti'nin programında da laiklikten taviz verilmeyeceği klişesi tekrarlanıyordu ancak okullarda "din bilgisi vermek" geleneksel laiklik anlayışından bir sapmayı ifade eder. Nitekim Günaltay Hükümeti geliştirdiği çeşitli liberal politikalarla bu uçurumu daha da derinleştirdi. İlkokul programına isteğe bağlı din dersleri kondu ve okutulmaya başlandı (15 Şubat 1949). Ankara Üniversitesine bağlı bir İlahiyat Fakültesi açıldı (21 Kasım 1949); Tarihsel değerine atıfla Osman Gazi, Fatih, Yavuz, Kanuni, Hacı Bayramı Veli ve Nasrettin Hoca'nın da aralarında bulunduğu 19 tarihi şahsiyetin türbesi açıldı (TBMMTD, Devre 8, Cilt 20, Birleşim 104, Oturum 3, s.597-598, 08.06.1949; *Cumhuriyet*, 6 Nisan 1950, s.1; Akşin, 2016: 246; Tunaya, 2007: 190; Nurçin, 217-218)³. Anlaşılan CHP artık iktidar olmanın yolunun halkın demokratik seçimlerle kullanacağı oylarla mümkün olabileceğinin farkına varmıştı. Şimdi İslam Bilgini başbakanıyla meşruiyetini halka onaylatmanın hazırlığını yapıyordu. Hükümet programına laiklik konusunda parti içinden ciddi bir eleştiri gelmemesi de milletvekillerinin bu olgunun farkında olduğunu işaret eder. Yalnız Behçet Kemal Çağlar, ilginç bir şekilde programda laiklik ilkesine özellikle vurgu yapıldığından hareketle bu ilkeden ödün verileceği kuşkusuna kapılmış ve devletçilik ilkesinin de programda yeterince yer olmadığını da ileri sürerek CHP'den ve Erzincan Milletvekilliğinden istifa etmiştir (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, Oturum 1, s.174, 24.01. 1949).

Laiklik bağlamında hükümet programına asıl nitelikli eleş-

---

³ Başbakan Günaltay Laiklik politikaları konusunda TBMM'de kendisini eleştiren Millet Partili Osman Nuri Köni'ye şöyle cevap vermekteydi: "İlk mekteplerde din dersleri okutturmaya başlayan hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlara namazlarını öğretmek, ölülerini yıkamak için imam, hatip kursları açan bir hükümetin başkanıyım. Bu memlekette Müslümanlığın yüksek esaslarını öğretmek için İlahiyat Fakültesi açan bir hükümetin başkanıyım" (TBMMTD, Devre 8, Cilt 20, Birleşim 104, Oturum 3, s.598, 08.06.1949).

tiri Millet Partili Osman Nuri Köni'den geldi:

"... lâiklik prensipleri üzerindeki Hükümet telâkkisinde isabet yoktur. Zira nasıl ki din adamlarının siyasete karışmaları caiz değilse Devlet adamlarının da din işlerine ve müesseselerine müdahale etmeleri esastır. Meselâ Diyanet İşleri ve Dinî Evkaf gibi teşekküllerin Devlet teşkilâtında resmî yer almaması şarttır. Bunların cemaatlerin idaresine devri lâzımdır. Bu mevzuda Anayasaya uygun hareket edilerek lâikliğin, yukarda da izah edildiği veçhile tatbiki cihetine gidilmesi ve vehim ve vesveseden azade yol takip olunması lüzumuna kaniiz." (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.165, 24.01.1949). sözleriyle Köni'nin laiklik ilkesini ele alış biçimi gerçekten hükümet programının da Demokrat Parti'nin de ilerisindeydi. Menderes'in mecliste hükümet programıyla ilgili konuşmasında da görüldüğü gibi Demokrat Parti din-laiklik ilişkisi konusunda iktidarın yaklaşımını *"yerinde"* bulmaktaydı. Başka bir ifadeyle iktidarla aynı paradigmaya sahipti (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.166, 24.01.1949). Ancak Köni'nin perspektifi müdahale ederek ya da tanımlayıp sınırlayarak ama asla elini çekmeden dini şekillendirmeyi hak gören cumhuriyet paradigmasının dışında bir yaklaşımı işaret etmekteydi. Köni'nin vurguladığı 'karşılıklı karışmamazlık' anlayışının zamanını aşan bir okuma biçimi olduğunu da vurgulamak gerekir. Türkiye'de din-laiklik tartışmaları halen Köni'nin yaklaşımını yakalayabilmiş değildir. Zira *"laik devlet"* halen resmi bir din tanımında ısrar etmekte ve devletin dini alana müdahale etmesi/etmemesi temel ideolojik tartışma konularından birini teşkil etmeye devam etmektedir.

Günaltay Hükümeti programı memurlara yaptığı eşitlik uyarısıyla da demokrasiyle uyumludur. Programda bu bağlamda öne çıkan ifadeler şöyleydi:

"Her derecedeki memurların kendi sorumluluğu ile beraber salâhiyetini bilerek görevlerini yapmalarını ve böylece vatandaşların işlerini onlara beyhude zahmet vermeksizin görmelerini ve halkın devlet işlerinde çalışanlara karşı gönülden sevgilerini sağlamak azmindeyiz... İdare amirlerinin ve emniyet kuvvetlerinin asayiş ve halkın

huzurunu sağlamak vazifelerinde her türlü tesirden her nevi endişe ve tereddütten uzak olarak ve yalnız kanunu kendilerine rehber bilerek cesaretle çalışmalarını yurt içinde huzurun başlıca teminatı sayıyoruz.” (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.163-164, 24.01.1949).

Burada memurlara hukuka uymaları ve vatandaşa eziyet etmeden görevlerini yapmaları çağrısı göze çarpmaktadır. Bu yaklaşımın halka ve Demokrat Parti'ye dönük iki yönü söz konusudur. Şöyle ki, tek parti iktidarında memurlar çoğunlukla çeşitli gerekçelerle CHP ile özleştirilmiştir ve tek parti yönetiminde CHP'nin taşradaki görünen yüzü memurdur. Memurlarda köylünün karşısına çoğunlukla angarya işler yaptırmak ve vergi toplamak için çıktıkları için Anadolu köylüsü için CHP bir bakıma jandarma dayacağı ve tahsildar baskısıydı. Günaltay Hükümeti'nin bu noktada da yeni bir başlangıca hazırlandığı anlaşılmaktadır.

Hükümet programında yer alan devlet memurlarının *“kanunu kendilerine rehber bilerek”* hareket etmeleri vurgusu muhalefetin devamlılığı için de hayati değerdedir. Nitekim Menderes, TBMM'de programın yukarıda yer verdiğimiz bölümünü *“İdarenin kanun dışı hareketlere sevk olunamayacağı ve partiler karşısında idarenin mutlak tarafsızlığının teminat altına alınacağı hakkında verilmiş bir taahhüt sayıyoruz.”* (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.167, 24.01.1949) sözleriyle coşkuyla karşıladı. Bu noktada hemen Devlet memurları, muhalefet söz konusu olduğunda kanunu rehber edinmiyorlar mıydı, sorusu akla gelebilir. Türkiye'nin politik yapısına ait bir çarpıklığı yansıtan bu paradoksu açıklayabilmek için öncelikle şu tespiti yapalım. 1924 Anayasası millet hâkimiyetini benimsediği halde kuvvetler birliğine dayanmaktaydı ve kişi hak ve hürriyetlerini garanti altına alacak müeyyidelere sahip değildi. Bu sebeple yürürlükte liberalizme açık bir anayasa olmasına rağmen Türkiye'de *“de facto”* otoriter tek parti iktidarı kuruldu. Tek parti yönetiminde siyasal muhalefetin eleştirilerinden ve genellikle hukuki denetimden uzak devlet memurları, parti patronajıyla palazlanmayı

kanuna uymaktan daha pragmatik gördüler. İktidarın varlığına ve dolayısıyla kendi çıkarlarına tehdit olarak gördükleri muhalefetin taşrada teşkilatlanmasını engellemeye yönelik her türlü araca başvurdular. Bu sebeple 1946-1950 yılları arasında Demokrat Partililerin sürekli dile getirdiği husus iktidar partisiyle beraber demokratik bir rejimde siyasal partilere karşı tarafsız olması gereken devlet memurlarıyla da mücadele etmek zorunda kalmalarıdır. İktidar tarafından bu iddialar her defasında reddedildi ve muhalefetin ihtilal usulleri takip ettiği ileri sürüldü. Ancak Türkiye'de çok partili hayatın kuruluş yıllarında muhalefet üzerinde demokratik rejimle uyuşmayan çeşitli baskılar yapıldığı açık bir olgudur.⁴ Cumhurbaşkanı İnönü, sonraki yıllarda yaptığı bir açıklamada her yerde türeyen "binlerce milli şefi" kendisinin de kontrol edemediğini itiraf edecektir. (Tahtakılıç, 1989: 108; Heper, 2008: 123). İşte tam bu noktada Şemsettin Günaltay Hükümeti, demokratik misyonuyla paralel bir şekilde muhalefete karşı politikalarında da diğer CHP hükümetlerinden ayrılır. Günaltay Hükümeti'nin Demokratik Seçim Kanununu kabul etmesinden sonra Türk demokrasisine yaptığı belki de en büyük katkı, devlet mekanizmasının muhalefet partisine bakışında yaratmayı başardığı dramatik dönüşümdür. Başbakan olmadan önce de Günaltay, CHP içinde her zaman muhalefet partisine karşı uzlaşmacı politikalar geliştirilmesinden yana olan ılımlı kanadın önde gelen isimlerinden biriydi. Daha Demokrat Parti kurulmadan Celal Bayar'ı yeni bir parti kurması yönünde teşvik eden isimlerdendi (Aydemir, 1988: 23). Başbakanlığında da muhalefet karşı ılımlı çizgisiyle tutarlı yaklaşımını sürdürdü.

Demokrat Parti II. Büyük Kongresinden (20-25 Haziran 1949) sonra siyasal gerilimin yükseldiği atmosferde Günaltay,

---

⁴ Bu konuda çarpıcı iki örnek şöyledir; Alanya'da bir portakal tüccarı Demokrat Partili olduğu için malları nakliyeciler tarafından alınmamış ve portakallar çürümüştür. Afyonkarahisar'ın Şuhut kazasında Demokrat Parti aday göstermeden belediye seçimini kazanmışlardır. Yeni seçilen bu belediye reisine bir serseri musallat ettirilip ustura ile yüzü kesilmiştir (CDAB, 030.10/65.406.6, 2-3, 25.4.1947).

CHP Genel Başkan Vekili Hilmi Uran ile birlikte tarihi bir başarıya imza atarak Demokrat Parti'nin kapatılmasının önüne geçti. Şöyle ki, Demokrat Parti Kongresinde kabul edilen "Milli Ant" başlıklı metinde yer alan seçimlerde kanun dışına çıkanların "millet husumetine maruz" kalacağı şeklindeki tehditkâr ifadeler CHP radikal kanadının sert tepkisiyle karşılandı (*Hürriyet*, 24 Haziran 1949; *Zafer*, 26 Haziran 1949; *Akşam*, 26 Haziran 1949) Demokrat Parti'ye karşı sert önlemler alınacağı hatta partinin kapatılacağı haberleri siyasi çevrelerde ve basında dillendirilmeye başlandı. Günaltay da Demokrat Parti'nin hukuku oldukça zorlayan tutumuna karşı "Bu gün bize yapılan her türlü hançerlemelere tahakkuk ettirdiğimiz büyük demokrasi ideali uğruna katlanıyoruz ve katlanacağız" sözleriyle tepki gösterdi (CDAB, 030.10/12.72.4,1, 27.07.1949). Başbakan Günaltay bu sözlerine paralel olarak partisinden muhalefete yönelen kapatma eleştirilerine karşı çıkararak muhalefet partisinin varlığını sürdürmesinde başat aktörlerden biri oldu. (*Akşam*, 26 Haziran 1949; *Hürriyet*, 28 Haziran 1949) Üstelik, Demokrat Parti'nin devlet organları karşısında iktidarla eşit muamele görmesi için kamu görevlilerini ve parti teşkilatlarını teşvik etti. Böylece de sağladığı demokratik iklimle Demokrat Parti'nin siyasal bir parti hüviyetiyle çalışmasının önündeki engellerin kaldırılmasında ve iktidar seçeneği olarak belirmesinde etkili oldu. Günaltay'ın farklı iki konuşmasından alınan aşağıdaki sözler bu konudaki çabalarına ışık tutacak niteliktedir. Başbakan Cumhuriyetin 26. kuruluş yıldönümünde yaptığı konuşmada "Muhalefetin emniyet içinde gelişmesini sağlamaya müteveccih azmimizin sarsılmaz bir inanca dayandığına bütün vatandaşların emin olmalarını" isterken (CDAB, 030.10/12.72.7, 5. 28.10.1949), başka bir konuşmasında da Türkiye'de demokrasinin "karşılıklı samimiyet ve mukabil inanç ile yerleştirilebileceğine" ve "huzursuzluk ve anarşiye vermeden bütün münakaşaların prensipler üzerinde olmasının" değerine inandığını belirtiyordu (CDAB, 030.10/12.72.3, 1. 24.07.1949; CDAB, 030.10/12.72.4, 1. 27.07.1949).

Basın özgürlüğüne dair vaatler de hükümet programında

demokratikleşmeye yönelik başlıklardandı. Şeffaf yönetimin vazgeçilmez araçlarından olan basın özgürlüğü, demokrasinin temel dinamiklerindendir. Siyasal iktidarın ve başta kamu kurum ve kuruluşları olmak üzere her türlü dernek sendika ve özel kuruluşların kamuoyunca denetlenmesinde katkı sağlar. Türkiye'de basın CHP iktidarlarında her zaman hükümetin kontrolünde oldu. Sıkı sansür uygulandı ve özellikle hükümete yargı kararı olmadan basın-yayın organlarını kapatma yetkisi veren 50. Madde, uzun yıllar Demokles'in kılıcı gibi basın başında sallandı. Hasan Saka döneminde daha özgürlükçü bir basın kanunu çalışmaları başlamıştı. Günaltay Hükümeti de programında "...bizden önceki Hükümetin üzerinde durduğu Basın Kanununu biz de ehemmiyetle ele alacağız. Bu konuda basın hürriyetini âzami derecede teminat altına alan ve aynı zamanda vatandaş şeref ve haysiyetini kısıkançlıkla koruyan Batı Demokrasilerinin mevzuatını örnek tutacağız" ifadeleriyle bu çalışmalara devam edeceğini vaat ediyordu (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.163, 24.01.1949). Programdaki "batı demokrasi mevzuatı"na göre çalışan bir basından en büyük siyasal getiriyi kuşkusuz basın tarafından desteklenen Demokrat Parti elde edecekti. Zaten Adnan Menderes, TBMM'de programı değerlendiren konuşmasında "Yeni bir basın kanununun getirileceği ve bu kanunla basın hürriyetinin azami derecede teminat altına alınacağı vadini iyi bir alâmet saymaktayız." sözleriyle hükümetin basın özgürlüğü yaklaşımına destek verecektir (TBMMTD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, s.167, 24.01.1949).

Hükümet basına dair düzenlemeleri içeren tasarıyı 24 Mayıs 1949 tarihinde meclise getirdi. İktidar tarafından İngiltere modeli esas alınarak hazırlandığı iddia edilen kanun tasarısı aynı tarihte "Basın Yayın Turizm Genel Müdürlüğüne Dair Kanun" başlığıyla 255 oyun kullanıldığı oylamada 233 kabul oyuyla yasalaştı. Kanunun en dikkat çekici noktası 23. Madde ile muhalefete radyodan konuşma yapabilme hakkı tanınmasıydı. Buna göre "Genel kongrelerini yapmış bulunan siyasi partilerden en az on il merkezinde teşkilatını kurmuş veya Büyük Millet

Meclisinde en az üç kişilik grubu ve en az üç il merkezinde teşkilatı bulunan her siyasi partiye..." milletvekili genel seçimlerine 15 gün kala radyodan konuşma izni veriliyordu (TBMMD, Devre 8, Cilt 19, Birleşim 91, 654, 674. 24.05.1949). O dönemin iletişim olanakları düşünülduğünde radyodan propaganda yapabilmemenin önemi daha iyi anlaşılacaktır. Zira gazetelerin Anadolu'nun birçok kesimine ulaşmadığı ya da geç ulaştığı koşullarda, radyo dışında seçmenle tek iletişim aracı yüz yüze görüşme ve miting olanaklarıydı. Bu şekilde de özellikle kırsalda yaşayan seçmenlerin önemli bir bölümüne ulaşmak pek mümkün değildi. Ancak siyasal partiler radyoyla her eve girilebilir ve propaganda larını yapabilirlerdi. Bu kanunla Günaltay Hükümeti, demokrasilerde seçimlerin çoğulcu-demokratik usullerle yapılması kadar ehemmiyet taşıyan muhalefetin iktidara gelebilmesi için uygun/eşit koşulları sunma (Aron, 1976: 61; Düverger, 1962: 96; Fukayama, 2015) noktasında da Türk demokrasisine katkı sağlamış oluyordu.

Yukarıda yer verilen demokratikleşme adımlarının yanında Günaltay Hükümeti döneminde İstiklal Mahkemi Kanununun 4 Mayıs 1949'da bütün yasa ve ekleriyle yürürlükten kaldırılarak İstiklal Mahkemelerinin varlığına son verilmesi ve Genel Kurmay Başkanlığının Milli Savunma Bakanlığına bağlanması da Türkiye'yi liberalleşmeye hazırlayan önemli adımlardı. Genelkurmayın, Başbakanlık yerine Milli Savunma Bakanlığına bağlanmasını Günaltay, "*Türk Ordusunu günün şartlarına göre ayarlamak*" olarak açıklasa da en azından amaçlardan birinin orduyu yönetim ve organizasyon bağlamında da Amerikan modeline yaklaştırmak olduğunu hatırlatmak gerekir. (TBMMD, Devre 8, Cilt 19, Birleşim 96, s. 1078, 30 Mayıs 1949; Aybars, 1995: 483).

Sonuç

Cumhuriyet'in ilanından sonra tamamı CHP tarafından kurulan 18 kabine Türkiye'yi yönetmiştir. Bu hükümetlerin sonuncusu cumhuriyetin 8. Başbakanı Şemsettin Günaltay tarafından kurulmuştur. Cumhurbaşkanı İsmet İnönü'nün Günal-

tay'ı Başbakan olarak seçmesinde etkili olan temel unsur, liberal kimliğiyle öne çıkan bu eski İslamcının CHP'yi geniş kitlelere açacağı beklentisiydi.

Günaltay Hükümeti, kendinden önceki CHP hükümetlerinde görülmeyen bir demokratik programa sahipti ve birçok liberal politikaya imza attı. Bunda dış politikada konjonktürün ABD ile siyasi ve ekonomik yakınlaşmayı zorlamasının ve iç politikada Demokrat Parti'nin demokratikleşme konusunda CHP'yi sıkıştırmasının önemli etkisi oldu. Ancak Günaltay Hükümetinin politik paradigmasının demokrasiye yatkın olduğunu 14 Mayıs 1950 seçimleriyle Türk demokrasi tarihindeki "beyaz devrimin" en önemli aktörlerinden biri olduğunu unutmamak gerekir. Günaltay Hükümeti, demokratikleşme ajandasını oluşturan programına paralel geliştirdiği politikalarla başta CHP olmak üzere Türkiye'yi liberalleştirerek iktidar değişimine hazırladı.

Günaltay Hükümeti'nin tarihsel misyonu bağlamında şu çıkarsamalar yapılabilir. Birincisi, Milletvekilleri Seçim Kanunuyla, siyasal katılımı objektif ve demokratik kriterlere bağlayarak Türkiye'de siyasal iktidar değişiminin tek meşru aracının plüralist seçimler olduğunun hukuki çerçevesini oluşturdu. Yani Türkiye'de tam demokratik seçim geleneğini başlattı ve bu gelenek günümüze kadar geldi.

İkincisi, Günaltay Hükümeti muhalefetin iktidarla eşit şartlarda yarışmasına katkı yaparak Türk demokrasisinde yeni bir geleneği başlattı. Bu bağlamda devlet mekanizmasının siyasal partilere eşit davranmasını teşvik etti ve muhalefetin seçimlerde radyodan faydalanması geleneğini başlattı.

Üçüncüsü, Günaltay Hükümeti, tek partinin militan laiklik anlayışında önemli bir kırılmayı işaret eden okullara din dersi konmasının, türbelerin açılmasının, İmam Hatip Okulları ve İlahiyat Fakültesi açılmasını gerçekleştirdi. İlk bakışta paradoks gibi görünse de tek parti söz konusu din politikalarıyla yavaş yavaş iktidarın kaynağının halk olduğunu kabul etmeye başlamış oluyordu. Çünkü bu değişim yaklaşan seçimlerde halkın

desteğini sağlamak gibi politik bir rasyonaliteye tekabül ediyordu.

Kaynakça

Birincil Kaynaklar

Cumhurbaşkanlığı Devlet Arşivleri Başkanlığı (CDAB)

CDAB, 030.01/65.405.9, 7. 02.04.1947.

CDAB, 030.10/12.72.7, 5. 28.10.1949.

CDAB, 030.10/12.72.3, 1. 24.07.1949.

CDAB, 030.10/12.72.4, 1. 27.07.1949.

Türkiye Büyük Millet Meclisi Tutanak Dergisi(TBMMD)

TBMMD, Devre 8, Cilt 24, Birleşim 48, 16.02.1950.

TBMMD, Devre 8, Cilt 20, Birleşim 104, 08.06.1949.

TBMMD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 33, 17.01.1949.

TBMMD, Devre 8, Cilt 15, Birleşim 36, 24.01.1949.

TBMMD, Devre 8, Cilt 19, Birleşim 91, 24.05.1949.

TBMMD, Devre 8, Cilt 19, Birleşim 96, 30. 05. 1949.

İkincil Kaynaklar

Ahmad, F. (2010). *Demokrasi Sürecinde Türkiye (1945-1980)*. (Çev. A. Fethi), Hil Yayın, İstanbul.

Akşam, (1949 Haziran 26). "Hükümet Dün Bir Tebliğ Neşretti"

Akşin, S. (2016). *Kısa Türkiye Tarihi*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.

Aron, R. (1976). *Demokrasi ve Totalitarizm*. (Çev. V. Hatay), Milli Eğitim Basımevi, İstanbul.

Aybars, E. (1995). *İstiklal Mahkemeleri*. İleri Kitabevi, İzmir.

Aydemir, Ş. (1988). *İkinci Adam*. Cilt 3, Remzi Kitabevi, İstanbul.

Bora, T. (2018). *Cereyanlar: Türkiye'de Siyasi İdeolojiler*, İletişim Yayınları, İstanbul.

Duverger, M. (1962). "Partiler ve Siyasi Rejimler". (Çev. Ergun Özbudun). *Ankara Üniversitesi Hukuk Fakültesi Dergisi*, 19(1): 95-155

Fukayama, F. (2015). *Tarihin Sonu ve Son İnsan*. (Çev. Z.Dicleli), Profil

- Yayıncılık, İstanbul.
- Goloğlu, M. (2013). *Demokrasiye Geçiş*. Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Gönlübol, M. vd. (1987). *Olaylarla Türk Dış Politikası (1919-1973)*, Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayınları, Ankara.
- Heper, M. (2008). *İsmet İnönü*. (Çev. S. Yalçın), Türkiye İş Bankası Kültür Yayınları, İstanbul.
- Hürriyet, (1949 Haziran 24). "Kongrenin dünkü celsesinden notlar".
- Hürriyet, (1949 Haziran 28). "Hükümet dün akşam bir beyanname neşretti".
- Jakoby, T. (2010). *Sosyal İktidar ve Türk Devleti*. çev. Devrim Evcı. Birleşik Yayınevi, Ankara.
- Koçak, C. (2012). *İktidar ve Demokratlar: Türkiye'de İki Partili Siyasal Sistemin Kuruluş Yılları (1945-1950)*. Cilt 2, İletişim Yayınları, İstanbul.
- Nurçin, E. (2018). Mehmet Şemsettin Günaltay Hükümeti Yüksek Lisans Tezi, İstanbul: Marmara Üniversitesi Türkiyat Araştırmaları Enstitüsü.
- Nutku, E. (1979). *Demokrat Parti Neden Çöktü ve Politika'da Yitirdiğim Yıllar 1946-1948*. Fakülteler Matbaası, İstanbul.
- Özbudun, E. (2011). *Otoriter Rejimler, Seçimsel Demokrasiler ve Türkiye*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayınları, İstanbul.
- Öztürk, Kazım, *Türkiye Cumhuriyeti Hükümetleri ve Programları*, Baha Matbaası, İstanbul, 1968.
- Özüçetin, Y. (2003). Mehmet Şemsettin Günaltay'ın Hayatı, İlmi, İdari, Siyasal Faaliyetleri, Doktora Tezi, Ankara: Gazi Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü.
- Tahtakılıç, A. (1989). *Dönüşü Olmayan Yol*. Akademi Matbaası, Ankara.
- Tan (1949 Mart 29). "Filistin Devleti'ni Tanıdık".
- Toker, M. (1998). *Tek Partiden Çok Partiye (1944-1950)*. Bilgi Yayınevi, Ankara.
- Tunaya, T. Z. (2007). *İslamcılık Akımı*. İstanbul Bilgi Üniversitesi Yayın-

ları, İstanbul.

Tunçay, M. (2012). *Türkiye Cumhuriyetinde Tek Parti Yönetiminin Kurulması 1923-1931*. Tarih Vakfı Yurt Yayınları, İstanbul.

Ulus (1949 Mart 29). "İsrail Devleti'ni Resmen Tanımaya Karar Verdik".

Ulus (1950 Şubat 11). "Günaltay Hükümeti Vaadini Yerine Getirdi".

Yeni Asır (1948 Eylül 07). "Celal Bayar'ın Dün İstanbul'da Yaptığı Mühim Konuşma".

Yeni Sabah (1949, Ocak 13). "Hasan Saka Kabinesi İstifa Etti".

Yeni Sabah (1949, Ocak 16). "Şemsettin Günaltay Başbakan Oldu"

Zafer (1949 Haziran 26). "Seçimleri İfsad Edenler Milletın Husumetine Maruz Kalacaklardır".